

УДК 811.112.2'37

СИНТАКСИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ ТА РОЗМІР РЕЧЕНЬ ЗАСОБІВ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ «АЛЬТРУЇЗМ»

Бухінська Т.В., Черська Ж.Б.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті проаналізована синтаксична сполучуваність засобів вербалізації концепту «АЛЬТРУЇЗМ» у реченнях різної довжини та різних типів. Матеріалом вивчення стали твори німецьких письменників першої половини XX століття. У дослідженні використані статистичні методи. Основні позиції синтаксичної сполучуваності (атрибутивна, предикативна та постпозиція) охарактеризовані на основі статистичних даних. Сталі семантичні ознаки засобів вербалізації виявлені у коротких реченнях в предикативній та атрибутивній позиціях.

Ключові слова: концепт, засіб вербалізації, синтаксична сполучуваність, розмір речення, типи речень.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці все більшої актуальності набувають дослідження засобів вербалізації концептів задля оптимального опису ментальних особливостей певного суспільства. Вивчення компонентів вербалізації концепту на семантичному та синтаксичному рівнях дозволяє оптимально охарактеризувати провідні риси менталітету у визначений історичний період. Тому аналіз семантичних особливостей вербалізації через призму синтаксичної сполучуваності на матеріалі творів німецькомовних письменників першої половини XX століття уможливило опис ментальних характеристик німецького народу цієї історичної епохи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу концептів як одиниць мовно-ментально-

го ресурсу присвятили свої праці багато науковців. Як змістову одиницю колективної свідомості, відображеної в пам'яті народу у вербальній формі, розглядає концепт О. Бабушкін [2]. У діахронічному аспекті на матеріалі англійської мови концепт став об'єктом дослідження у роботах Т.О. Шваб [11]. Вивчення вербалізації концептів на текстовому матеріалі різної історичної епохи здійснили О.Д. Огуй, Р.М. Мельник [7; 9], використовуючи задля об'єктивного опису особливостей вербалізації концепту на семантичному рівні статистичні методи.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак компоненти вербалізації концепту «АЛЬТРУЇЗМ» у першій половині XX століття з урахуванням семантичних

і синтаксичних особливостей залишилися недослідженими на матеріалі німецької мови. Тому, ґрунтуючись на визначенні **концепту** як одиниці узагальненого мовно-ментального ресурсу з етнонаціональними чи культурно-зумовленими уявленнями людини про дійсність [14, с. 142], проаналізуємо синтаксичні особливості засобів вербалізації концепту «АЛЬТРУІЗМ».

Формулювання цілей статті. З огляду на невирішені до цього часу питання функціонування компонентів вербалізації концепту **метою** нашого дослідження постав аналіз синтаксичної сполучуваності засобів вербалізації концепту «АЛЬТРУІЗМ» у німецькій мові через призму впливу довжини речення на прояв семантичних особливостей на основі застосування статистичних методів.

Матеріалом для вивчення слугували тести художньої літератури першої половини ХХ століття із обсягом суцільної вибірки 2 млн. слововживань, у межах якої зафіксовано 209 прикладів слововживання прикметників зі значенням «альтруїстичний».

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, засоби вербалізації концепту належать до різних частин мови, а з-поміж різночастинномовних компонентів найбільш оптимально виражають сигніфікативний аспект значення прикметники. Тому об'єктом нашого дослідження стали прикметники зі значенням «альтруїстичний» як засоби вербалізації концепту «АЛЬТРУІЗМ» на синтаксичному рівні, оскільки комплексне вивчення семантичних особливостей лексичних одиниць неможливе без урахування їх синтаксичної сполучуваності.

Під синтаксичною сполучуваністю в лінгвістиці, як правило, розуміють сукупність потенційно можливих синтаксичних зв'язків слова [3]. На думку В.В. Левицького, сполучуваність слова з класом слів являє собою змодельовану у вигляді дистрибутивних формул сукупність синтаксичних позицій, у яких актуалізуються лексико-семантичні варіанти даного слова [5, с. 196].

Тому вважаємо за доцільне охарактеризувати основні позиції синтаксичної сполучуваності на прикладі прикметників *selbstlos* та *altruistisch*:

- атрибутивну (прикметник у складі словосполучення – *das Gebiet altruistischen Betätigung* [16]);
- постпозицію (позицію прилягання – *So war sie immer gewesen, selbstlos, opferbereit* [16]);
- предикативну (частину іменного складеного присудка – *Sie ist selbstlos und aufopfernd* [16]).

Синтаксичну сполучуваність необхідно, на наш погляд, визначати за допомогою статистичних методів, оскільки статистичний аналіз дозволяє встановити, які синтагматичні умови, виражені дистрибутивними формулами в статистично значимій формі, сприяють реалізації тієї чи іншої лексичної одиниці [6, с. 62].

Варто зазначити, що для оптимальної характеристики семантичних особливостей засобів вербалізації концепту на синтаксичному рівні слід урахувати довжину синтаксичних конструкцій, у нашому випадку – різних типів речень. Адже побудова синтаксичних моделей відображає ментальні вияви свідомості народу.

Отже, розглянемо специфіку використання засобів вербалізації концепту «АЛЬТРУІЗМ» на синтаксичному рівні. У нашому дослідженні всі

речення, у яких зафіксовано досліджувані прикметники поділяються на прості (далі ПР), складносурядні (далі ССР), складнопідрядні (далі СПР) та складні речення ускладненого типу (далі РУТ).

Довжину речення вимірюємо за кількістю слів. Усі речення за довжиною, у слід за основоположними працями мовознавців [12; 13; 15], поділяємо на короткі (до 10 слів), середні (до 30 слів), довгі (до 60) та наддовгі, об'єм яких практично не обмежений. Нижньою межею довжини речення є 1, верхньої межі немає, оскільки теоретично можливе існування написаного речення будь-якої довжини.

Як відомо, довгі та дуже довгі речення вживаються набагато рідше від середніх та коротких, однак поява навіть одного з таких речень впливає на середню довжину речення, тому візьмемо до уваги такий розмір речень, який, на нашу думку, дозволяє виявити певні особливості взаємозв'язку ментальних характеристик «АЛЬТРУІЗМУ» у літературних творах досліджуваного періоду.

Для оцінки коливання частот одного і того ж мовного явища і з'ясування того, чи випадкові, а чи закономірні їх збіги, існує особливий критерій χ^2 «*хі-квадрат*». Техніка підрахунку за критерієм χ^2 описана в працях В.І. Перебийніс [10], І.А. Носенка [8], В.В. Левицького [4], М.В. Арапова [1].

Вибірку речень з досліджуваними прикметниками *selbstlos* та *altruistisch* у різних позиціях подано у таблиці 1.

Таблиця 1
Вживання прикметників *selbstlos* та *altruistisch* у різних позиціях

Прикметники	Синтаксичні позиції			Всього речень
	атрибут	постпозиція	предикат	
<i>selbstlos</i>	74	92	27	193
<i>altruistisch</i>	9	4	3	16
	83	96	30	209

Як свідчать результати аналізу, постпозиція (позиція прилягання) переважає у прикметника *selbstlos*, що слугує для підкреслення позитивних характеристик дійових осіб у художніх творах. Завдяки використанню постпозиції автори початку ХХ століття акцентують увагу на безкорисливих вчинках, самовідданості та жертовності людей у протиставленні до недостойної поведінки:

«*Und die Unglücklichen, die bei mir den Augenblick überdauern wollten, gläubig, selbstlos – denen sagte ich ein freundliches Aufwiedersehen und kannte sie nicht mehr*» [16].

Подані в таблиці 1 показники вживаності прикметників у різних позиціях є абсолютними величинами і не можуть показати, наскільки значущі відхилення між ними, а також речення якого розміру переважають.

Точніші статистичні обчислення можна отримати використавши критерій χ^2 . Для цього необхідно передати абсолютні величини у вигляді підкласів, тобто поділити наявні речення на короткі (КР), середні (СР), довгі (ДР) та наддовгі. (табл. 2).

Щоб виявити, чи є отримані дані значущими, ми застосуємо критерій χ^2 «*хі-квадрат*». Обчисливши значення χ^2 для таблиці 2, ми встановили, що у досліджуваних прикметників в певних по-

зиціях існують деякі відхилення у вживанні різних за розміром речень (табл. 3).

Таблиця 2
Вживання прикметників *selbstlos* та *altruistisch* у різних за розміром реченнях

Розмір речення	Синтаксичні позиції		
	атрибут	постпозиція	предикат
коротке	9	17	8
середнє	42	42	16
довге	28	27	5
наддовге	4	10	1

Таблиця 3
Значення критерію χ^2 для різних за розміром речень

Розмір речення	Синтаксичні позиції		
	атрибут	постпозиція	предикат
коротке	1,5	0,12	2
середнє	0,13	0,33	0,2
довге	0,74	0,009	1,5
наддовге	0,6	1,4	0,6

Прикметники в якості атрибута виявили тісний зв'язок з ознакою [коротке речення]; в позиції предиката вони мають тісніший зв'язок з ознаками [короткі] та [довгі] речення; в постпозиції – з ознакою [наддовгі речення]. Найбільш значущими виявилися зв'язки проаналізованих прикметників з ознакою [короткі] речення в предикативній позиції χ^2 (2), що засвідчує лаконічність та точність моральної характеристики особи, без додаткових описів та припущень. Така ознака властива ментальним проявам сприйняття поняття «альтруїзм» у німецькому суспільстві ХХ століття із точним, не завуальованим формулюванням:

«Dann nämlich bist du *selbstlos*» [16]

У даному дослідженні ми вивчили також вживання прикметників *selbstlos* та *altruistisch* в окремих позиціях у різних типах речень. Всі речення були поділені на прості, складносурядні, складнопідрядні та складні речення ускладненого типу. Отримані дані внесено у таблицю 4.

Таблиця 4
Вживання прикметників *selbstlos* та *altruistisch* у різних типах речень

Тип речення	Синтаксичні позиції		
	атрибут	постпозиція	предикат
ПР	22	23	11
ССР	9	7	3
СПР	21	17	7
РУТ	31	49	9

Список літератури:

1. Арапов М.В. Квантитативная лингвистика / М.В. Арапов. – М.: Наука, 1988. – 183 с.
2. Бабушкин А.П. Объективное и субъективное в категоризации мира / А.П. Бабушкин // Общие проблемы строения и организация языковых категорий: материалы научной конференции. – М.: РАН, 1998. С. 28-31.
3. Котелова Н.З. Значение слова и его сочетаемость / Н.З. Котелова. – Л.: Наука, 1975. – 164 с.
4. Левицкий В.В. Квантитативные методы в лингвистике / В.В. Левицкий. – Черновцы: Рута, 2004. – 190 с.
5. Левицкий В.В. Семасиология / В.В. Левицкий. – Винница: НОВА КНИГА, 2006. – 512 с.
6. Левицкий В.В. Статистическое изучение лексической семантики / В.В. Левицкий. – К.: УМК ВО, 1989. – 156 с.
7. Мельник Р.М. Концепт праці та працьовитості в лютерівському перекладі Біблії / Мельник Р.М., Огуй О.Д. // Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес: матеріали Міжнар. наук. конф., 24 – 25 листопада 2004 р. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 182-184.

Наведені у таблиці 4 дані є абсолютними величинами і вони не можуть нам показати, чи є отримані відхилення у показниках значущими величинами. Для цього ми знову обчислимо значення критерію χ^2 (табл. 5).

Таблиця 5
Значення критерію χ^2 для різних типів речень

Тип речення	Синтаксичні позиції		
	атрибут	постпозиція	предикат
ПР	0,002	0,3	1,12
ССР	0,3	0,3	0,03
СПР	0,6	0,6	0,05
РУТ	0,5	1,6	1,12

Відповідно до результатів статистичної обробки сильніші відхилення з-поміж інших встановлено між ознакою [просте речення] та [предикат], [речення ускладненого типу] з ознаками [предикат] та [постпозиція]. У вживанні прикметників *selbstlos* та *altruistisch* в різних позиціях у реченні не встановлено статистично значущих величин зв'язку з ознаками [складносурядне] та [складнопідрядне речення], оскільки сума χ^2 виявилася нижчою від критичної величини.

Висновки дослідження і перспективи подальшого розвитку. Проведений аналіз синтаксичної сполучуваності прикметників зі значенням «альтруїстичний» як засобів вербалізації концепту «АЛЬТРУЇЗМ» у художній літературі першої половини ХХ століття дозволяє стверджувати, що прикметники *selbstlos* та *altruistisch* мають сталі семантичні ознаки в межах досліджуваної вибірки у коротких реченнях в предикативній та атрибутивній позиціях, що свідчить про особливості точних і лаконічних характеристик моральних якостей людини, притаманних німецькому менталітету. Нижчі показники статистично значущого зв'язку зафіксовано для предикативної позиції у довгих реченнях та постпозиції у наддовгих синтаксичних конструкціях, що пояснюється, на нашу думку, своєрідним використанням речень в окремих авторських стилях, які варто врахувати при подальшому аналізі.

У перспективі доцільно, на наш погляд, дослідити синтаксичну сполучуваність засобів вербалізації концепту «ЕГОЇЗМ» – прикметників зі значенням «егоїстичний» на матеріалі однакової вибірки із використанням статистичних методів та здійснити порівняльний аналіз семантичних і синтаксичних особливостей засобів вербалізації взаємопротиставлених концептів «ЕГОЇЗМ» – «АЛЬТРУЇЗМ» задля характеристики прояву ментальних ознак німецького суспільства у літературі першої половини ХХ століття.

8. Носенко И.А. Начала статистики для лингвистов / И.А. Носенко. – М.: Высшая школа, 1981. – 157 с.
9. Огуй О.Д. Становлення концептосистеми «СТАРАННІСТЬ, ПРАЦЬОВИТІСТЬ»: новий аспект дослідження / Огуй О.Д., Мельник Р.М. // Актуальні проблеми германської філології: матеріали III. Міжнар. наук. конф. (10-12 квітня 2008 р.) / наук. ред. Кушнерик В.І. – Чернівці: Книги – XXI, 2008. – С. 198-201.
10. Перебийніс В.І. Статистичні методи для лінгвістів / В.І. Перебийніс. – Вінниця: Нова Книга, 2001. – 168 с.
11. Шваб Т.О. Еволюція концепту «ГЕРОЇЗМ» в англійській мові (на матеріалі текстів давньоанглійського, середньоанглійського та ранньоанглійського періодів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т.О. Шваб. – Київ, 2006. – 18 [2].
12. Altmann G. Verteilungen der Satzlängen / G. Altmann // In: Schulz K.-P., Glottometrika 9. – Bochum: Brockmeyer, 1988. – S. 147-169.
13. Best K.-H. Satzlängen im Deutschen: Verteilungen, Mittelwerte, Sprachwandel / K.-H. Best // Göttinger Beiträge zur Sprachwissenschaft, 7. – Göttingen: Peust und Gutschmidt, 2002. – S. 7-33.
14. Cherska Zh. Die Verbalisierungsmittel der Konzepte «EGOISMUS» – «ALTRUISMUS» / Zhanna Cherska // Die Ukraine und der deutschsprachige Raum / hrsg. von Oleksandr Oguy unter Mitwirkung von Željko Uvanovič // Ostijeker Studen zu slawisch-deutschen Kontakten in Geschichte, Sprache, Literatur und Kultur / hrsg. von Željko Uvanovič. – Aachen: Shaker Verlag, 2014. – S. 141-151.
15. Heups G. Untersuchungen zum Verhältnis von Satzlänge zu Clauselänge am Beispiel deutscher Texte verschiedener Textklassen / G. Heups // In: Glottometrika 5. Ed. by K. Köhler / J. Box. – Bochum: Studienverlag Brockmeyer, 1983. – S. 113-133.
16. Projekt Gutenberg – DE. – Режим доступу: gutenberg.spiegel.de/

Бухинская Т.В., Черская Ж.Б.

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

СИНТАКСИЧЕСКАЯ СОЧЕТАЕМОСТЬ И РАЗМЕР ПРЕДЛОЖЕНИЙ КОМПОНЕНТОВ ВЕРБАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТА «АЛЬТРУИЗМ»

Аннотация

В статье проанализирована синтаксическая сочетаемость компонентов вербализации концепта «АЛЬТРУИЗМ» в предложениях разной длины и разных типов. Материалом изучения являются произведения немецких писателей первой половины XX века. В исследовании использованы статистические методы. Основные позиции синтаксической сочетаемости (атрибутивная, предикативная и постпозиция) описаны на основании статистических данных. Существенные семантические признаки компонентов вербализации зафиксированы в коротких предложениях в предикативной и атрибутивной позициях.

Ключевые слова: концепт, компонент вербализации, синтаксическая сочетаемость, размер предложения, типы предложений.

Bukhinska T.V., Cherska Zh.B.

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

THE SYNTACTIC COLLOCATION AND THE SIZE OF SENTENCES OF THE COMPONENTS OF THE VERBALISATION OF THE CONCEPT «ALTRUISM»

Summary

The article deals with the syntactic collocation of the components of the verbalisation of the concept «ALTRUISM» in the sentences of various length and types. The object of the investigation under discussion is the works of the German writers of the first part of the 20-th century. The statistic methods have been used in the article. The main models of the syntactic collocation (attributive, predicative and postposition) have been described on the basis of the statistic results. Essential semantic signs of the components of the verbalisation have been defined in the short sentences in the attributive and predicative positions.

Keywords: concept, component of the verbalization, syntactic collocation, size of the sentence, types of the sentences.